

Jakýsi úvod do diskrétní matematiky

Áďa Klepáčovic

1. prosince 2022

Obsah

1	Zajímavé problémy	1
1.1	Problém tří domů a tří studní	1
1.2	Hrátky s puntíky	2
2	Úvodní pojmy	3
2.1	Logické spojky a kvantifikátory	3
2.2	Množiny	5
2.3	Relace	7
2.3.1	Kreslení relací	7
2.3.2	Skládání relací	9
2.4	Ekvivalence	10
2.5	Zobrazení	14
2.6	Uspořádání	20

1 | Zajímavé problémy

Jednou z hlavních a oblíbených podmnožin diskrétní matematiky a kombinatoriky je *teorie grafů*. Jednoduše řečeno, graf je množina bodů – vrcholů, mezi některýmiž vedou spojnice – hrany.

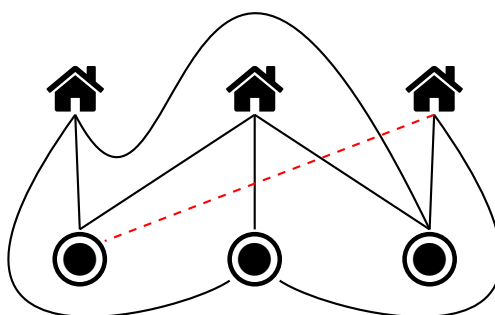
Představíme si pár úloh jako ze života, jak bývá v matematice zvykem, jejichž zdánlivá nevinność je v rozporu s jejich významem pro rozvoj teorie.

1.1 Problém tří domů a tří studní

V zemi za sedmero horami a sedmero řekami žili byli tři sousedi. Každý z nich vlastnil rodinný domek a dělili se o vodu ze tří blízkých studní. Jednou se ale sousedi po sporu rozkmotřili a už se nechtěli ani vidět. Potřebovali ale pitnou vodu. Každý se odmítl vzdát nároku na nějakou ze studní, tak si jako poslední společný čin najali dvorního architekta, by nechal postavit cesty od každého domu ke každé studni. Cesty se nesměly nikde potkat, aby do sebe sousedi na cestě pro vodu náhodou nenarazili.

Dvorní architekt, probdév tři dny a tři noci hledaje způsob, jak nasupené sousedy uspokojit, klekl nakonec únavou a prohlásil, že cesty bez křížení vystavět nelze.

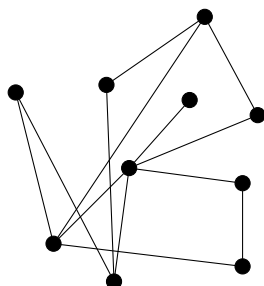
My s ním souhlasíme, ale není lehké najít způsob, jak úlohu matematicky formalizovat, a podat důkaz.

Obrázek 1: Tři domy a tři studně.

1.2 Hrátky s puntíky

Ukážeme si ještě dvě pěkné úlohy s puntíky a čarami. Mějme třeba deset puntíků v rovině a pár z nich spojíme čarami, jako na [obrázku 2](#).

Obrázek 2: Náhodný graf na deseti vrcholech.

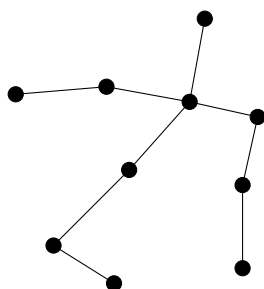
Otázka, kterou se budeme časem zabývat zní „Kolik maximálně mohu nakreslit spojnic, než mi vznikne trojúhelník?“ Trojúhelníkem zde myslíme trojici bodů, z nichž každé dva jsou spojeny. Do tohoto grafu se určitě ještě dají nějaké přikreslit, ale kolik přesně? A jak tuto úlohu řešit obecně pro jakýkoliv počet bodů?

Podobně zajímavá, ale už víc algoritmická otázka, by zněla „Jak poznám, jestli v nějakém grafu existuje trojúhelník?“. Samozřejmě by šlo se prostě podívat na každou jednu trojici bodů, ale jde to i líp?

Ještě na pár odstavců zůstaneme u spojených puntíků. Úloha, která se ukázala jako zásadní v teorii grafů má co dělat s cestami. *Cestou* v grafu nazveme posloupnost bodů – vrcholů, takovou, že mezi sousedními vrcholy na cestě vždycky vede spojnice. Jinak řečeno, mohu se v klidu projít od jednoho vrcholu k druhému, aniž bych musel skákat mezi vrcholy. Naším úkolem je najít takovou množinu spojnic – hran, že se mezi každými dvěma vrcholy dá projít po cestě.

Pro deset vrcholů jedno možné řešení vidíte na [obrázku 3](#).

Je jednoduché si rozmyslet, kolik nejméně hran je třeba nakreslit. Ovšem, co když můžeme vybírat jen z nějaké předem dané množiny? Řešení pak nemusí vždycky existovat (může se totiž stát, že žádné hrany k dispozici nemáme). Dá se nějak efektivně poznat, kdy úlohu lze řešit a kdy ne? A co třeba otázka, kolik existuje řešení s minimálním počtem hran; co řešení, součet přes všechny jeho hrany je nejmenší? V této obecné podobě

Obrázek 3: Minimální kostra grafu na deseti vrcholech.

se úloze (i jejímu řešení) říká *minimální kostra* grafu a v budoucnu ji, stejně jako předchozí dvě úlohy, potkáme.

2 | Úvodní pojmy

Žádná matematická disciplína se neobejde bez pochopení základů logiky a teorie množin. Pro jistotu zde nejnужnější části připomeneme, ale tyto krátké úryvky nezamýšlejí naučit, leč osvěžit.

2.1 Logické spojky a kvantifikátory

Definice 2.1.1 (Výrok). Výrokem nazveme jakoukoli větu, o které lze rozhodnout, zda je pravdivá, či nikoliv.

Příklad. Věty „Je mi zle.“ a „Sumec je drůbež.“ jsou výroky, zatímco „Tvoje máma.“ a „Cos’ dostala z matiky?“ nikoliževěk.

Je též dlužno mít na paměti, že naše znalost pravdivosti věty nemění nic na tom, jestli daná věta je, nebo není výrokem. Třeba „Do pěti století kolonizujeme celou Sluneční soustavu.“ je zcela jistě výrok.

Další text vyžaduje znalost operátorů $\neg$, $\wedge$, $\vee$, $\Rightarrow$ a $\Leftrightarrow$. Je-li x výrok „Prší.“ a y výrok „Vezmu si deštník.“, pak

- výrok $\neg x$ znamená „Neprší.“,

- výrok $x \wedge y$ znamená „Prší **a** vezmu si deštník.“,
- výrok $x \vee y$ znamená „Prší **nebo** si vezmu deštník.“,
- výrok $x \Rightarrow y$ znamená „**Když** prší, **tak** si vezmu deštník.“ a
- výrok $x \Leftrightarrow y$ znamená „Prší, **právě tehdy když** si vezmu deštník.“

Výstraha.

- Logická spojka $\vee$ **není výlučná**. Tedy $x \vee y$ platí v situaci, kdy
  - platí pouze x ,
  - platí pouze y ,
  - platí x i y .
- Výrok $x \Rightarrow y$ je vždy **pravdivý**, pokud x je **lživý**. Jinak řečeno, $x \Rightarrow y$ platí za situace, kdy
  - platí x i y ,
  - neplatí x a platí y ,
  - neplatí x a neplatí y .

Jako znalost logických spojek je kritická i znalost kvantifikátorů $\forall$ a $\exists$, které se čtou „pro všechny“ a „existuje“, resp.

Pokud je $p(x)$ výrok závislý na proměnné x (třeba „ x je sudé.“), pak výrok

- $\forall x \in \mathbb{N} : p(x)$ zní „Všechna přirozená čísla jsou sudá.“ a
- $\exists x \in \mathbb{N} : p(x)$ zní „Existuje sudé přirozené číslo.“

Budeme rovněž užívat kvantifikátory $\exists!$ a $\nexists$, které znamenají „existuje přesně jeden“ a „neexistuje“.

Podáno intuitivně: chci-li tvrdit, že $\forall x \in \mathbb{N} : p(x)$, musím dokázat, že ať mi nepřítel dá **jakékoliv** přirozené číslo x , tak $p(x)$ platí. Naopak, dokázat $\exists x \in \mathbb{N} : p(x)$ je obvykle zásadně jednodušší, neboť musím pouze najít **jedno** přirozené číslo x , pro které $p(x)$ platí.

2.2 Množiny

Požadujeme znalost značek $\in, \cap, \cup, \setminus, \times$ a $\subseteq$. Pro připomenutí, jsou-li A, B dvě množiny, pak

- výrok $x \in A$ říká, že „ x je prvkem A .“ nebo „ x patří do A .“;
- $A \cap B$ je **průnik** A s B , čili množina obsahující prvky, které patří jak do A , tak do B ;
- $A \cup B$ je **sjednocení** A s B , čili množina obsahující prvky, které patří do A nebo do B ;
- $A \setminus B$ je **rozdíl** A s B , čili množina obsahující prvky, které patří do A a nepatří do B ;
- $A \times B$ je **součin** A s B , čili množina **uspořádaných** dvojic (a, b) , kde $a \in A$ a $b \in B$. Uspořádaná dvojice zde znamená, že $(a, b) \neq (b, a)$, tedy záleží na tom, který prvek je první a který druhý;
- výrok $A \subseteq B$ říká, že A je podmnožinou B , tedy, že každý prvek A je rovněž prvkem B .

Pro mnohonásobné a nekonečné verze budeme používat stejné symboly (s výjimkou součinu). Tedy, mám-li množiny $A_1, \dots, A_n$, pak

- $\bigcap_{i=1}^n A_i$ je jejich průnik,
- $\bigcup_{i=1}^n A_i$ je jejich sjednocení a
- $\prod_{i=1}^n A_i$ je jejich součin.

Když jsou počáteční a koncový index známy z kontextu, budeme je vynechávat a psát pouze třeba $\bigcup A_i$. Součin množiny se sebou samou budeme často zkracovat mocninným zápisem, třeba $A \times A \times A = A^3$.

Příklad. Je-li $A = \{1, 3, 4\}$ a $B = \{2, 4, 5\}$, pak

- $A \cap B = \{4\}$,
- $A \cup B = \{1, 2, 3, 4, 5\}$,
- $A \setminus B = \{1, 3\}$ a

$$\bullet A \times B = \{(1, 2), (1, 4), (1, 5), (3, 2), (3, 4), (3, 5), (4, 2), (4, 4), (4, 5)\}.$$

Definice 2.2.1. Je-li A množina, pak

- $\#A$ značí **počet prvků** A neboli **velikost** A ,
- 2^A značí **množinu všech podmnožin** A , čili

$$2^A := \{B \mid B \subseteq A\}.$$

Pro nekonečné množiny píšeme $\#A = \infty$.

Výstraha. Pojem velikosti takto zavedený není korektně definovaný. Není totiž jasné, co by měl „počet“ prvků znamenat. Pojem *bijekce* ze sekce o zobrazeních tento problém vyřeší.

Tvrzení 2.2.1 (Vlastnosti velikosti množiny).

- (1) $\#A \times B = \#A \#B$.
- (2) $\#2^A = 2^{\#A}$.

Důkaz.

- (1) Pro každý prvek $a \in A$ je v $A \times B$ právě $\#B$ dvojic (a, b) , kde $b \in B$. Jelikož prvků $a \in A$ je z definice $\#A$ a každému odpovídá $\#B$ dvojic (a, b) , je celkový počet uspořádaných dvojic v $A \times B$ právě $\#A \#B$.
- (2) Pro nekonečné množiny tvrzení platí zřejmě. Předpokládejme, že A je konečná.

Očíslujeme si podmnožiny A binárními čísly délky $\#A$. Každá podmnožina A vznikne totiž tak, že procházíme postupně všechny prvky A a u každého se rozhodujeme, zda ho do ní zařadíme či nikoliv. Kladnému rozhodnutí bude odpovídat cifra 1 a zápornému 0. Má-li A řekněme 5 prvků, pak podmnožina očíslovaná číslem 00110 je podmnožina, která obsahuje pouze 3. a 4. prvek z A (při libovolném, **ale fixním**, očíslování samotné množiny A).

Odtud plyne, že A má tolik podmnožin, kolik je různých binárních čísel délky $\#A$. Těch je však $2^{\#A}$, jak jsme chtěli. $\square$

2.3 Relace

Pojem *relace* zobecňuje věci jako zobrazení (se kterým jste se setkali, ale říkali jste mu bůhvíproč funkce) nebo uspořádání (které taky znáte, jen vám bůhvíproč neprozradili, oč jde).

Základní myšlenkou je to, že i relace – vztahy mezi objekty se dají pomocí množin (a jejich součinu) úspěšně definovat. Celá matematika, kterou jste dosud poznali, je založená na *teorii množin*, jinak řečeno, **všechno** je množina.

Definice 2.3.1 (Relace). Jsou-li A, B množiny, pak **relací** mezi A a B nazveme *libovolnou* podmnožinu $A \times B$. Je-li $A = B$, pak R nazýváme relací na A .

Pojem relace v matematice je založen na konceptu, že vztah mezi množinami je dokonale popsán výpisem všech dvojic prvků, které v tom vztahu jsou. To se trochu liší od běžného chápání slova „vztah“. Asi byste nebyli úplně spokojeni, kdybychom vám tvrdili, že vztah manželský na množině všech lidí je to samé, co výpis všech manželských párů. Z toho důvodu bude asi lepší se držet latinské verze, „relace“.

Protože nejstarší typy relací, mezi nimi třeba $<$ nebo $=$, lidé používali ještě před vznikem samotné teorie množin, značení je zde trochu matoucí. Fakt, že dvojice $(x, y) \in A \times B$ je v relaci R , nezapisujeme (jak by se čekalo) $(x, y) \in R$, ale spíš xRy . Podobně jako nepíšeme $(x, y) \in <$, ale $x < y$.

Jako spoustu věcí v matematice, relace je dobré si umět vizualizovat. Ukážeme si teď tři standardní způsoby, jak si lidé relace kreslí.

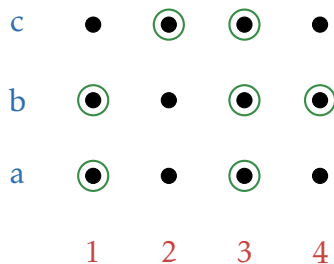
2.3.1 Kreslení relací

Po celou podsekcí budeme předpokládat, že máme množiny $A = \{1, 2, 3, 4\}$ a $B = \{a, b, c\}$.

Jedním ze způsobů, jak se dají kreslit relace, je *mříž*. Uvážíme relaci

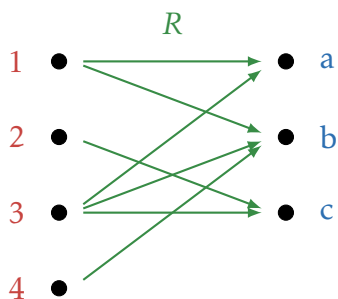
$$R = \{(1, a), (1, b), (2, c), (3, a), (3, b), (3, c), (4, b)\}$$

mezi A a B . Vizualizaci součinu $A \times B$ a relace R pomocí mříže vidíte na [obrázku 4](#).

Obrázek 4: Kreslení relace $R \subseteq A \times B$ pomocí mříže.

Ještě jeden užitečný způsob kreslení, který funguje pro obecné relace, je kreslení pomocí šipek. V zásadě si člověk zobrazí obě množiny jako sloupce bodů a mezi příslušnými body kreslí šipky. Například jako na [obrázku 5](#).

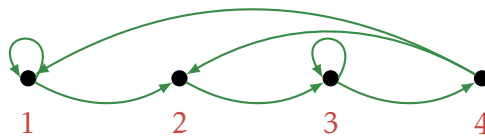
Obrázek 5: Kreslení relace $R \subseteq A \times B$ pomocí šipek.

Tenhle způsob se může zdát méně přehledný než mříž, ale má svoje nesporné využití, především v oblasti *skládání* relací, kterým se budeme zabývat za chvíli.

Ještě před tím si ale ukážeme způsob, jak přehledně kreslit relace na nějaké množině. Řekněme, že tentokrát je třeba

$$R := \{(1, 1), (1, 2), (2, 3), (3, 4), (3, 3), (4, 1), (4, 2)\}$$

relace na množině A . Množinu A si nakreslíme jako body v rovině a relaci R jako šipky a smyčky. Vizte [obrázek 6](#).

Obrázek 6: Kreslení relace R na A pomocí šipek a smyček.

2.3.2 Skládání relací

V této podsekcí si řekneme, co znamená, že dvě (nebo více) relace složíme dohromady. Tato operace se dá vnímat jako jakési „zobecnění“ skládání zobrazení/funkcí. Jak si ale ukážeme, zobrazení jsou speciálním typem relací, takže takhle představa není úplně vhodná.

Pro jednoduchost se budeme soustředit na relace na nějaké množině A . Tohle ovšem není nutné; mám-li relaci $R \subseteq A \times B$ a relaci $S \subseteq B \times C$, vždy je mohu složit a dostat relaci mezi A a C .

Skládání relací není nijak divoká věc a vztahy (například mezi lidmi) v životě běžně skládáme, ale málokdy se na to asi díváme tímto způsobem. Například, řekněme, že **Adéla** má přítelkyni **Simona** a **Simona** má přítelkyni **Terezu**. Když složíme relace „býti přítelkyně **Adély**“ a „býti přítelkyně **Simony**“ dostaneme relaci, ve které je **Tereza** přítelkyně **Adély**. Na druhý příklad, třeba samotné přísloví „Nepřítel mého nepřítele je můj přítel.“, se dá vyložit jako skládání relací.

Teď formálně.

Definice 2.3.2 (Složení relací). Mějme množinu A a relace $R, S \subseteq A \times A = A^2$. Složením relací R a S nazveme množinu

$$\{(x, z) \in A^2 \mid \exists y \in A : xRy \wedge yRz\}$$

a značíme ji $R \circ S$.

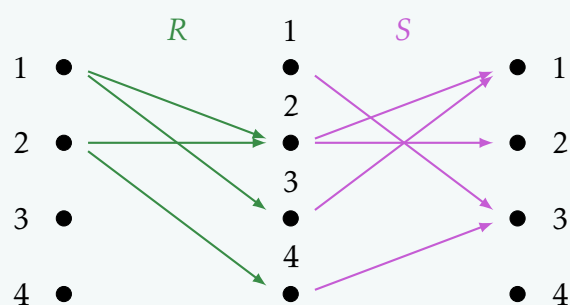
Řečeno asi možná třeba trošku lidštěji, když pro dané $x, z \in A$ najdu takový prvek $y \in A$, že dvojice (x, y) je v relaci R a dvojice (y, z) je v relaci S , pak (x, z) je v relaci $R \circ S$. Vlastně (x, y) a (y, z) slepím dohromady skrze y .

Příklad. Řekněme, že je $A = \{1, 2, 3, 4\}$ a máme relace

$$R := \{(1, 2), (1, 3), (2, 2), (2, 4)\},$$

$$S := \{(1, 3), (2, 1), (2, 2), (3, 1), (4, 3)\}$$

na A . V [podsekcí o kreslení relací](#) jsme zmínili, že šipky jsou velmi užitečné při skládání. Teď uvidíte proč. Když si obě relace nakreslíme přímo vedle sebe, dostaneme [obrázek 7](#).

Obrázek 7: Složení relací R a S .

V roli x z [Definice 2.3.2](#) je zde první sloupec, v roli y druhý a v roli z třetí. Čili, prvek (x, z) bude v relaci $R \circ S$ jenom tehdy, když najdu v prostředním sloupci prvek y (aspoň jeden, ale klidně víc), přes který dokážu po šipkách dojít z x do z .

Z obrázku je teď už zřejmé, že

$$R \circ S = \{(1, 1), (1, 2), (2, 1), (2, 2), (2, 3)\}.$$

2.4 Ekvivalence

Jedním speciálním typem relace na množině je tzv. *ekvivalence*. Důvodem pro tenhle název je fakt, že prvky, které jsou v relaci ekvivalence, jde za jisté interpretace považovat za „stejné“. Asi nejobyčejnější příklad užití ekvivalence je při definici množiny racionálních čísel, $\mathbb{Q}$, jak si brzy ukážeme. Nejprve ale definice ekvivalence.

Definice 2.4.1 (Ekvivalence). Relace $R \subseteq A^2$ je

- **reflexivní**, když je každý prvek v relaci sám se sebou, tj.

$$xRx \quad \forall x \in A;$$

- **symetrická**, když ke každé dvojici obsahuje i opačně uspořádanou, tj.

$$xRy \Rightarrow yRx \quad \forall x, y \in A;$$

- **transitivní**, když ke každým dvěma dvojicím, které jdou „slepit přes prostředníka“ (vizte [definici skládání](#)) obsahuje i tu slepenou dvojici. Formálně,

$$xRy \wedge yRz \Rightarrow xRz \quad \forall x, y, z \in A.$$

Relace, která je *reflexivní*, *symetrická* a *transitivní* se nazývá **ekvivalence**.

Vlastnosti reflexivity, symetrie a transitivity nejsou principiálně v žádném vztahu. Existují relace, které jsou jen reflexivní, ale nejsou ani symetrické ani transitivní apod. Jeden příklad za všechny.

Příklad. Položme $A := \{1, 2, 3, 4\}$. Relace

- $\{(1, 1), (2, 2), (3, 3), (4, 4), (1, 2), (2, 3)\}$ je reflexivní, ale nikoli symetrická nebo transitivní;
- $\{(1, 1), (2, 2), (1, 2), (2, 1), (2, 3), (3, 2)\}$ je symetrická, ale není reflexivní ani transitivní;
- $\{(1, 2), (2, 3), (1, 3), (3, 4), (1, 4), (2, 4)\}$ je transitivní, ale není reflexivní ani symetrická.

Ekvivalence je velmi přirozený způsob, jak ztotožnit prvky, které bychom, často z technických důvodů, nechtěli považovat za různé. Vráťme-li se k příkladu zlomků, asi bychom nechtěli vidět třeba $1/5$ a $2/10$ jako dva různé zlomky. Zlomek $1/5$ v tomto smyslu je vlastně množina všech zlomků, které představují stejnou hodnotu. Tuto intuici zobecňuje pojem *třídy ekvivalence*.

Definice 2.4.2 (Třída ekvivalence). Mějme ekvivalenci $R \subseteq A^2$ a prvek $x \in A$. **Třídou ekvivalence** prvku x **vzhledem k R** myslíme množinu

$$[x]_R := \{y \in A \mid xRy\},$$

čili množinu všech prvků, které jsou s ním v relaci R . Dolní index R v zápisu $[x]_R$ budeme často vynechávat a psát jen $[x]$. Uvědomme si, že nezáleží na tom, jestli napíšu xRy nebo yRx v definici výše, protože R je symetrická.

Příklad (Racionální čísla). Symbolem $\mathbb{N}$ značím množinu přirozených čísel $\{1, 2, 3, \dots\}$ a symbolem $\mathbb{Z}$ množinu celých čísel, tj. množinu přirozených čísel, čísel k nim opačných a 0.

Racionální čísla se dají definovat jako všechny možné podíly celého čísla přirozeným. Když si zlomek a/b , kde $a \in \mathbb{Z}$ a $b \in \mathbb{N}$ představím jako uspořádanou dvojici (a, b) , tj. (čitatel, jmenovatel), pak množina

$$A := \{(a, b) \mid a \in \mathbb{Z}, b \in \mathbb{N}\}$$

je množina všech zlomků.

Ujasníme si, kdy dva zlomky považujeme za stejné. Snadno úpravou člověk dostane, že

$$\frac{a}{b} = \frac{c}{d} \Leftrightarrow ad = bc,$$

což nám dává návod, jak definovat ekvivalenci na množině všech zlomků, A . Relaci $R \subseteq A^2$ definujeme tím způsobem, že $(a, b)R(c, d)$ právě tehdy, když $ad = bc$. Správně bychom měli dokázat, že to je opravdu ekvivalence, ale tím se nehodláme zdržovat.

Množina racionálních čísel, na kterou jste zvyklí, se pak nejelegantněji definuje jako množina tříd ekvivalence prvků z A vzhledem k R . Konkrétně,

$$\mathbb{Q} := \{[(a, b)]_R \mid a \in \mathbb{Z}, b \in \mathbb{N}\}.$$

Třídy ekvivalence jistým způsobem „parcelují“ množinu A na disjunktní (mající prázdný průnik) množiny. To je obsahem následujícího tvrzení, jehož důkaz je cvičení.

Tvrzení 2.4.1 (Vlastnosti tříd ekvivalence). Nechť A je libovolná množina a R je ekvivalence na A . Pak

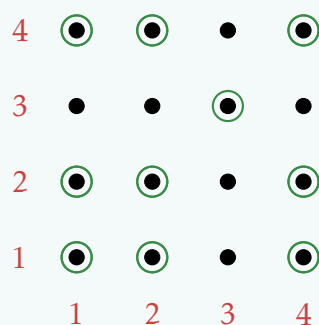
- (1) $[x] \neq \emptyset$ pro všechna $x \in A$,
- (2) Buď $[x] = [y]$, nebo $[x] \cap [y] = \emptyset$ pro všechna $x, y \in A$.

Důkaz. Cvičení. □

Příklad. Řekněme, že A je naše oblíbená množina $\{1, 2, 3, 4\}$. Snadno ověříme, že

$$R := \{(1, 1), (1, 2), (1, 4), (2, 1), (2, 2), (2, 4), (3, 3), (4, 1), (4, 2), (4, 4)\}$$

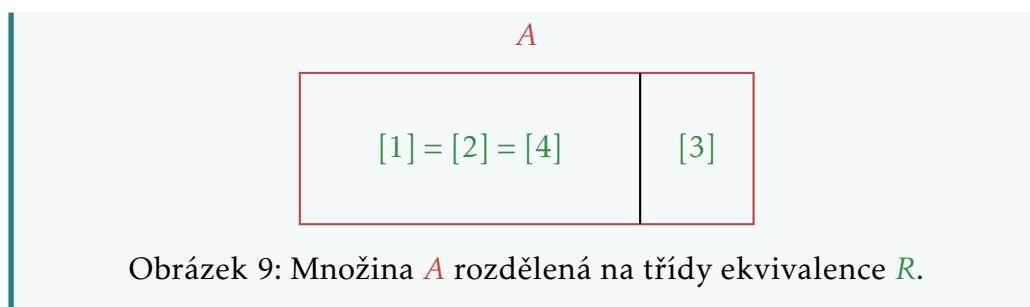
je ekvivalence na A . Její mříž vidíte na [obrázku 8](#).

Obrázek 8: Mříž ekvivalence R na množině A .

Obecně, mříž každé ekvivalence má zaplněnou diagonálu z levého dolního rohu do pravého horního (kvůli reflexivitě) a je symetrická podle této diagonály (kvůli symetrii). Jak na první pohled poznat transitivitu nevím.

Všimněme si, že $1R2$ a $1R4$, takže $2 \in [1]$ a $4 \in [1]$. Podle [tvrzení nahoře](#) je $[1] = [2] = [4]$, protože tyto třídy ekvivalence nejsou disjunktní. Naopak, třída $[3]$ je disjunktní s každou z nich. Můžeme proto rozdělit množinu A na třídy ekvivalence třeba jako $A = [1] \cup [3]$. Náhled na [obrázku 9](#).

Pár cvičení nakonec.

Cvičení 2.4.1. Dokažte [Tvzení 2.4.1](#).

Cvičení 2.4.2 (Skládání relací vs. transitivita). Dokažte, že relace (ne nutně ekvivalence!) R je transitivní, právě tehdy když $R \circ R \subseteq R$.

Pozor! Píšeme „právě tehdy, když“, tedy se jedná o (logickou) ekvivalenci. Je třeba dokázat, že když $R \circ R \subseteq R$, pak R je transitivní, a že když je R transitivní, pak $R \circ R \subseteq R$.

2.5 Zobrazení

Druhým ze tří zvláště užitečných typů relace je tzv. *zobrazení*, které spíš znáte pod pojmem *funkce*. Narozdíl od ekvivalence, zobrazení budeme uvažovat jak na množině, tak mezi množinami.

Definující vlastností funkce/zobrazení je fakt, že každý prvek nezobrazí buď na nic (pokud v něm „není definováno“) nebo na jeden jiný prvek. V jazyce relací to znamená, že každý prvek z množiny „nalevo“ je v relaci s maximálně jedním prvkem „napravo“.

Definice 2.5.1 (Zobrazení). Relaci R mezi množinami A a B nazveme **zobrazením**, pokud pro každé $x \in A$ existuje **nejvýše jedno** $y \in B$ takové, že xRy .

Příklad. Mezi množinami $A := \{1, 2, 3, 4\}$ a $B := \{a, b, c\}$ uvažme zobrazení

$$R := \{(1, a), (2, a), (3, c), (4, b)\} \subseteq A \times B.$$

Jeho mříž vypadá následovně.

c	•	•	⊙	•
b	•	•	•	⊙
a	⊙	⊙	•	•
	1	2	3	4

Obrázek 10: Mříž zobrazení $R \subseteq A \times B$.

Fakt, že relace je zobrazení poznáte z její mříže velmi snadno tak, že (za předpokladu, že prvky levé množiny píšete vždy dole) v každém sloupci je **maximálně** jeden zelený kroužek.

Jelikož lidé přemýšleli o zobrazeních dříve než o relacích, je jejich zápis a názvosloví dost odlišné (a dost zmatené). Budeme je v dalších textu pravidelně užívat, takže vás s ním chca nechca musíme seznámit.

Pro zápis zobrazení se obvykle používají malá písmena latinské abecedy počínaje f (pro function) nebo malá písmena řecké abecedy počínaje φ (čteno „fí“, opět pro function). Fakt, že relace $f \subseteq A \times B$ je zobrazení mezi A a B (též říkáme „z A do B “), zapisujeme obvykle jako

$$f : A \rightarrow B \quad \text{nebo} \quad A \xrightarrow{f} B.$$

Několik dalších názvů:

- Fakt, že $x f y$ pro $x \in A$ a $y \in B$, zapisujeme jako $f(x) = y$ nebo jako $f : x \mapsto y$. Prvku y říkáme **obraz** prvku x **při zobrazení f** . **Obrazem zobrazení f** pak myslíme množinu všech obrazů prvků z A a značíme ji $\text{im } f$ (z angl. **image**). Konkrétně,

$$\text{im } f := \{f(x) \mid x \in A\}.$$

- Pro dané $y \in B$ značíme množinu všech $x \in A$ takových, že $f(x) = y$,

jako $f^{-1}(y)$ a říkáme jí **vzor** prvku y **při zobrazení** f . Čili, $x \in f^{-1}(y)$ vyjadřuje fakt, že $f(x) = y$.

- Pokud $f : A \rightarrow B$, množině A říkáme **doména zobrazení** f a množině B **kodoména zobrazení** f .

Výstraha. Vzor prvku $y \in B$ při zobrazení f je **množina**. **Definice zobrazení** mi říká jenom, že jedno $x \in A$ se zobrazí na jedno $y \in B$. To ale nebrání tomu, aby se víc různých prvků z A zobrazilo na **ten samý** prvek z B . Naopak, množina $f^{-1}(y)$ může být i prázdná, pokud se na y nezobrazuje žádný prvek z A .

Příklad (Kvadratická funkce). Kvadratická funkce daná předpisem

$$f(x) := x^2 + 4x + 5$$

je zobrazení $\mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, čili jeho **doménou** i **kodoménou** jsou reálná čísla. **Obrazem** prvku 3 je $f(3) = 26$, ale **vzorem** prvku 26 je množina $\{-7, 3\}$. Dále třeba vzorem prvku 0 je prázdná množina, což je totéž, co říci, že rovnice

$$x^2 + 4x + 5 = 0$$

nemá v $\mathbb{R}$ řešení. Tradiční zápis f jako relace by vypadal

$$f = \{(x, x^2 + 4x + 5) \mid x \in \mathbb{R}\} \subseteq \mathbb{R} \times \mathbb{R}.$$

Bohužel následuje ještě poslední kus názvosloví, protože pro určité „zajímavé“ typy zobrazení máme zvláštní názvy.

Definice 2.5.2. Zobrazení $f : A \rightarrow B$ nazveme

- **prosté** (nebo **injektivní**), pokud se každé dva *různé* prvky v A zobrazují na dva *různé* prvky v B . Formálně, zobrazení f je prosté, když

$$f(x) = f(x') \Rightarrow x = x' \quad \forall x, x' \in A.$$

Ještě jinak řečeno, zobrazení je prosté, když vzorem každého prvku je buď prázdná nebo jednoprvková množina. Fakt, že f

je prosté, často zapisujeme jako $f : A \hookrightarrow B$.

- **na** (nebo **surjektivní**), když má každý prvek z B nějaký vzor v A . Formálně, zobrazení je na, když

$$\forall y \in B \exists x \in A : f(x) = y.$$

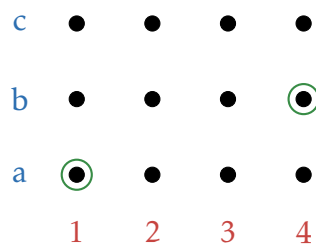
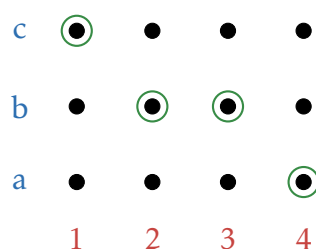
Ještě jinak řečeno, zobrazení je na, když je vzor každého prvku neprázdná množina. Fakt, že f je na, často symbolicky zapisujeme jako $f : A \twoheadrightarrow B$.

- **vzájemně jednoznačné** (nebo **bijektivní**), když je *prosté* a *na*, čili vzorem každého prvku je přesně jednoprvková množina. Fakt, že f je bijekce, často zapisujeme jako $f : A \leftrightarrow B$ nebo $f : A \cong B$.

Příklad.

- Zobrazení $f : \mathbb{R} \leftrightarrow \mathbb{R}, x \mapsto 2x + 3$ je **bijektivní**. Obecně, každá lineární funkce je bijektivní zobrazení. Důkaz je ponechán jako cvičení.
- Zobrazení $f : \mathbb{R} \hookrightarrow \mathbb{R}, x \mapsto 3/x$ je **prosté**, ale není na. To proto, že $f^{-1}(0) = \emptyset$.
- Zobrazení $f : \mathbb{R} \twoheadrightarrow \mathbb{R}, x \mapsto (x-2)(x-3)(x+1)$ je **na**, ale není prosté. Třeba $f^{-1}(0) = \{-1, 2, 3\}$.
- Zobrazení $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}, x \mapsto 1 + 2/(x^2 - 1)$ není ani prosté, ani na. Například $f^{-1}(5/3) = \{-2, 2\}$ a $f^{-1}(1) = \emptyset$.

Prostá, surjektivní i bijektivní zobrazení mezi konečnými množinami z jejich mříží poznáte velmi snadno. Prostá zobrazení mají v řádcích maximálně jeden prvek; surjektivní zobrazení mají v každém řádku aspoň jeden prvek; ta bijektivní mají v každém řádku přesně jeden prvek. Pár obrázků.

Obrázek 11: Mříž **prostého** zobrazení $f := \{(1, a), (4, b)\}$ .Obrázek 12: Mříž **surjektivního** zobrazení $f := \{(1, c), (2, b), (3, b), (4, a)\}$.

Bijekce mezi množinami, které mají různý počet prvků existovat nemůže. Důkaz si zkusíte za cvičení. Částečně ho ale dává následující slibovaná definice velikosti množiny pomocí bijektivních zobrazení.

Definice 2.5.3 (Velikost množiny pořádně). Pro přirozené číslo $n \in \mathbb{N}$ označíme symbolem $[n]$ množinu všech přirozených čísel od 1 až do n včetně. Čili,

$$[n] := \{1, 2, \dots, n\}.$$

Množinu A nazveme **konečnou**, pokud existuje přirozené číslo $n \in \mathbb{N}$ a bijekce $f : [n] \cong A$. V takovém případě číslu n říkáme **velikost** množiny A a značíme $\#A := n$.

Bijekci $f : [n] \cong A$ z [definice nahoře](#) můžeme vnímat jako „očíslování“ prvků množiny A čísly od 1 do n . Takových očíslování je samozřejmě mnoho. Kolik?

Příklad. Množina $B := \{a, b, c\}$ má tři prvky. Jedna z možných bijekcí $f : [3] \cong B$ je

$$f := \{(1, c), (2, a), (3, b)\}.$$

Posledním důležitým konceptem je pojem *inverzního zobrazení*. Intuitivně, a vlastně i formálně, inverzní zobrazení je zobrazení, které jde opačným směrem a obrazy posílá zpátky na vzory. Toto samozřejmě vyžaduje například, aby vzor byl vždy nejvýše jeden. Detaily si rozmyslíte jako cvičení.

Definice 2.5.4 (Inverzní zobrazení). Nechť $f : A \rightarrow B$ je zobrazení. **Inverzním zobrazením** k f , značeným dost nevhodně f^{-1} , nazveme zobrazení $B \rightarrow A$ splňující

$$f^{-1}(f(x)) = x \wedge f(f^{-1}(y)) = y \quad \forall x \in A, y \in \text{im } f.$$

Pozor! Inverzní zobrazení *nemusí existovat*.

Výstraha. Pokud k $f : A \rightarrow B$ existuje inverzní zobrazení, značí $f^{-1}(y)$ jak množinu vzorů prvku $y \in B$, tak obraz prvku y při inverzním zobrazení.

Toto však je problém pouze formální. Pokud totiž existuje inverzní zobrazení, pak má množina $f^{-1}(y)$ buď jeden prvek, nebo žádný. V prvním případě tedy akorát ztotožňuji jednoprvkovou množinu s jejím jediným prvkem. To je totéž, co považovat třeba množinu $\{2\}$ a číslo 2 za to samé. Vskutku, problém pouze formální, bez praktických důsledků.

Sekci završíme ku radosti všech párem cvičení.

Cvičení 2.5.1. Vyřešte následující úlohy rozprostřené po sekci. Konkrétně,

- dokažte, že mezi dvěma konečnými množinami různé velikosti neexistuje žádná bijekce.
- pro množinu A velikosti n určete počet různých bijektivních zobrazení $f : [n] \cong A$.
- určete, jakou podmínku splňují zobrazení $f : A \rightarrow B$, ke kterým existuje zobrazení inverzní.

Cvičení 2.5.2. Dokažte, že každá lineární funkce $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, tedy funkce daná předpisem

$$f(x) = ax + b \quad \text{pro } a, b \in \mathbb{R}, a \neq 0$$

je bijektivní zobrazení.

Cvičení 2.5.3. Necht A je konečná množina. Zformulujte důkaz, že zobrazení $f : A \rightarrow A$, které je definované pro každé $x \in A$, je **prosté**, právě tehdy když je na.

Tento fakt se často též používá v teorii množin jako definice konečné množiny. Je hezčí než naše v tom, že nespolehá na množinu přirozených čísel. Tedy, množinu A nazvu *konečnou*, když každé zobrazení $f : A \rightarrow A$ definované všude je prosté, právě tehdy když je na.

Cvičení 2.5.4. Najděte příklad zobrazení $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ definovaného na celém $\mathbb{N}$, které je

- (1) prosté, ale není na.
- (2) na, ale není prosté.

2.6 Uspořádání

Uspořádání je poslední v jistém smyslu speciální relací, na kterou se podíváme. Podobně jako ekvivalence, uspořádání mezi dvěma množinami nedává úplně smysl, takže se po celou sekci budeme soustředit na relaci na množině.

Určitě nejznámějším typem uspořádání je relace „menší nebo rovno“ (nebo „menší“, „větší nebo rovno“ atd., to je jedno), kterou jistě všichni známe. Tohle jen ten příklad uspořádání, který doporučujeme mít na paměti, kdykoli se zdají obecné definice těžko stravitelnými.

Existuje ale samozřejmě spousta jiných druhů uspořádání s rozlišnými spektry užitku. Uveďme například uspořádání dělitelností, zcela zásadní v elementární teorii čísel, nebo lexikografické uspořádání, kterým se řadí

slova ve slovnících a encyklopediích.

Ještě před definicí uspořádání se ale musíme zmínit o pro ni klíčové vlastnosti relací.

Definice 2.6.1 (Antisymetrická relace). Relace R na množině A se nazývá

- **antisymetrická**, pokud $(x, y) \in R \Rightarrow (y, x) \notin R$ pro všechny prvky $x, y \in A$.
- **slabě antisymetrická**, pokud $xRy \wedge yRx \Rightarrow x = y$ pro všechna $x, y \in A$.

Jak název napovídá, vlastnosti antisymetrie je opravdu jakýmsi protikladem symetrie.

Přeložena do jazyka aspoň některých lidí, relace je (silně) antisymetrická tehdy, když to, že je prvek x v relaci s prvkem y , zakazuje, aby byl zároveň y v relaci s x . Může se však samozřejmě stát, že x není v relaci s y ani y není v relaci s x . Všimněte si, že vlastnost antisymetrie mimo jiné *nedovoluje*, aby daná relace byla reflexivní.

Příklad. Všeobecně oblíbených příkladem (silně) antisymetrické relace je relace $<$, třeba na množině $\mathbb{R}$. V moment, kdy pro dvě reálná čísla $x, y \in \mathbb{R}$ platí, že $x < y$, pak automaticky **nemůže platit** $y < x$. Zároveň, žádné reálné číslo není nikdy ostře menší než ono samo, tedy $<$ je vskutku antisymetrická a není reflexivní.

Ačkoliv to možná z definice není zřejmé, vlastnost *slabě* antisymetrie je opravdu jen oslabená vlastnost (silné) antisymetrie v tom smyslu, že slabě antisymetrická relace může být reflexivní. Čili, mám-li slabě antisymetrickou relaci R , pak xRy nutně **nezakazuje**, aby yRx , ale jediný prvek y , pro který tato situace může nastat, je x samotné.

Příklad. Asi tušíte, co přijde. Když vám řekneme, abyste zeslabili vztah $<$, prvním takovým přirozeným nápadem je vztah $\leq$, což je skutečně slabě antisymetrická relace. Vskutku, když $x \leq y$, pak se může stát, že

i $y \leq x$, ale to nutně znamená, že $x = y$.

Definice 2.6.2 (Uspořádání). Relace R na množině A se nazývá

- (neostré) **uspořádání**, pokud je *reflexivní, slabě antisymetrická a transitivní*.
- **ostré uspořádání**, pokud je *antisymetrická a transitivní*.

Pokud je R (ostré) uspořádání na A , nazýváme dvojici (A, R) (ostře) **uspořádanou množinou**.

Příklad.

(1) Relace $<$ na $\mathbb{R}$ je **ostré uspořádání**, protože

- (antisymetrie) $x < y \Rightarrow y \not< x$ a
- (transitivita) $x < y \wedge y < z \Rightarrow x < z$

pro všechna čísla $x, y, z \in \mathbb{R}$.

(2) Relace $\leq$ na $\mathbb{R}$ je (neostré) **uspořádání**. Vskutku, platí

- (reflexivita) $x \leq x$,
- (slabá antisymetrie) $x \leq y \wedge y \leq x \Rightarrow x = y$ a
- (transitivita) $x \leq y \wedge y \leq z \Rightarrow x \leq z$

pro všechna $x, y, z \in \mathbb{R}$.

Ještě poslední sousto nomenklatury.

Definice 2.6.3 (Lineární uspořádání). (Ostré) uspořádání R na množině A nazveme **lineárním**, pokud pro každé dva prvky $x, y \in A$ platí, že xRy nebo yRx . Čili, každé dva prvky A spolu lze porovnat prostřednictvím R . (Ostré) uspořádání, které *není lineární*, často označujeme jako **částečné**.

Příklad. Jak $<$, tak $\leq$, jsou lineární uspořádání.

Protože základní idea za pojmem „uspořádání“ je, no, uspořádání prvků na množině, ujaly se pro jejich kreslení, spíše než mříže nebo šipky, tzv. *Hasseho diagramy*. Hasseho diagram vypadá tak, že prvky množiny jsou značeny tečkami a porovnatelné prvky (tj. prvky, které jsou v relaci) jsou spojeny úsečkami. Navíc, prvky se kreslí zezdola nahoru vzhledem k jejich pozici v rámci daného uspořádání.

Příklad (Uspořádání velikosti). Již jsme upozorovali, že $\leq$ je uspořádání. Jeho Hasseho diagram na množině $A := \{1, 2, 3, 4, 5\}$ vidíte na obrázku 13.

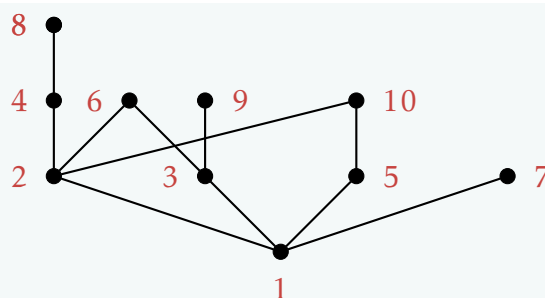

Obrázek 13: Hasseho diagram uspořádané množiny $(A, \leq)$.

Ve skutečnosti, Hasseho diagram **každého** lineárního uspořádání vypadá takto; liší se pouze počet prvků. Detaily si rozmyslete za cvičení.

Definice 2.6.4 (Dělitelnost). Mějme čísla $m, n \in \mathbb{N}$. Říkáme, že m **dělí** n , když existuje přirozené číslo $k \in \mathbb{N}$ takové, že $n = km$. Tento fakt zapisujeme jako $m \mid n$.

Příklad (Uspořádání dělitelnosti). Relace $\mid$ z [definice dělitelnosti](#) je ve skutečnosti uspořádání (důkaz jako cvičení), které **ale není lineární**. Jeho [Hasseho diagram](#) na množině $A := [10]$ je výrazně košatější.

Obrázek 14: Hasseho diagram uspořádané množiny $(A, |)$.

Lexikografické uspořádání je v principu uspořádání na slovech, ale může být úspěšně použito třeba i pro uspořádání polynomů více proměnných. Funguje následovně: slovem délky n nazveme posloupnost $a_1 a_2 \dots a_n$, kde a_i je libovolné písmeno mezi „a“ a „z“. Slovo $a_1 a_2 \dots a_n$ je lexikograficky niž než slovo $b_1 b_2 \dots b_m$, pokud existuje $i \leq \min(n, m)$ takové, že $a_1 = b_1 \wedge a_2 = b_2 \wedge \dots \wedge a_{i-1} = b_{i-1}$ a $b_i > a_i$.

Řečeno lidsky, o slově $a_1 a_2 \dots a_n$ řeknu, že je niž než $b_1 b_2 \dots b_m$, když nějaké jeho písmeno a_i je dřív v abecedě než písmeno b_i na stejném místě ve slově $b_1 b_2 \dots b_m$. Pokud je jedno slovo plně součástí druhého, lexikograficky niž je to kratší. Lexikografické uspořádání se obvykle značí rovněž $\leq$, ale pro přehlednost ho budeme značit třeba $\leq_{\text{lex}}$.

Příklad (Lexikografické uspořádání). Jak si můžete ověřit (ale cvičení to nutně není), lexikografické uspořádání je lineární, takže jeho Hasseho diagram není dvakrát zajímavý. Pro úplnost zde ale přesto ukážeme [diagram](#) množiny

$$A := \{a_1 a_2 \mid a_i \in \{a, b, c\}\},$$

tedy množiny všech dvoj písmenných kombinací písmen „a“ až „c“.

